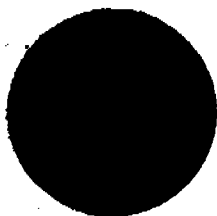

دکتر اسماعیل حاکمی

دانشیار دانشگاه تهران

شب یلدا

(یلدا) لغت سریانی است و در آن لسان همان کلمهٔ میلاد عربی است که عبارت از زمان ولادت عیسی است و در اصطلاح نجوم آخرین شب پاییز و یا اولین لیلۀ زمستان است که درازترین شبها در تمام سال میباشد (۱) در قاموس سریانی به انگلیسی (پایین اسمیت) عیناً (یلدا) را به معنی ولادت و میلاد تفسیر کرده و گویا به معنی میلاد عیسی را که از قبیل علم بالغلبه باشد نیز معترض شده ...

ابوریحان بیرونی گوید: «وفی اللیلة التي يتقدمها الخامس والعشرون من هذا الشهر (کانون الاول) وهو لیلة علی مذهب الروم عید یلدا ، و هو میلاد المسیح و كانت وقتئذ لیلة الخمیس ، فاکثر الناس ینهبون الی ان هذا الخمیس کان الخامس والعشرون و لیس کذالك انما هو السادس والعشرون ...» (۲)

از بعض اشعار پارسی نیز رابطه ای بین مسیح و یلدا ادراک می شود (۳)

ایزد دادار مهر و کین تو گوئی

از شب قدر آفرید و از شب یلدا

زانکه به مهرت بود تقرب مؤمن

زانکه به کینت بود تباخر ترسا (۴)

***

به صاحب دولتی پیوند اگر نامی همی جوئی

که از یک چاکری عیسی چنان معروف شد یلدا

(سنائی)

از همین بیت سنائی بعض فرهنگ نویسان (از جمله مؤلف برهان)
پنداشته اند که (یلدا) نام یکی از ملازمان عیسی بوده است ، و چنین نامی در
زمره ملازمان او در مأخذی دیده نشده و (چاکری عیسی) کردن هم در بیت
سنائی به معنی اختصاص یافتن زمان مزبور به ولادت وی می باشد (۵)
مؤلف (صحاح الفرس) آورده است :

یلدا - شبی را گویند در سال که از آن شب درازتر نباشد و در آخر
فصل پاییز بود (بامدادش اول زمستان باشد) . امیرمعزی گفته :
تو جان لطیفی و جهان جسم کثیف است

تو شمع فروزنده و گیتی شب یلدا (۶)

گذشته از درازی مدت این شب ، شاعران به سیاهی و تیرگی آن هم
توجه داشته اند . چنانکه در شعر امین معزی دیده می شود . و ناصر
خسرو گوید :

تندیل فروزی به شب قدر به مسجد

مسجد شده چون روز دولت چون شب یلدا (۷)

و خاقانی شروانی راست :

گر آن کی خسرو ایران و تو راست

چرا بیژن شد این در چاه یلدا (۸)

صاحب غیبات اللغات می نویسد :

د یلدا - بالفتح ، شب تاریک و دراز شبی است که در آخرین درجه
قوس واقع شود یعنی در منتهای ماه آذر که به هندی پوس گویند واقع شود و
آن شب درازتر از همه شبهای سال است و آن را نحس گرفته اند و صاحب
کشف از زمان گویا نقل کرده که شب یازدهم که آفتاب در جدی باشد یعنی شب

یازدهم ماه دی که آن را به هندی ماه گویند و آنچه مؤلف را از علم تنجیم تحقیق شده آنست که روزی که آفتاب یازدهم درجه برج قوس طی نماید کوتاهتر از همه روزهای سال همان روز است و دراز تر از همه شبهای سال شب آن روز است و این اتفاق در عشره دوم آذر مطابق پوس باشد به اندک تفاوت ، (۹)

انوری گوید :

شب محنت من زامداد فکرت

درازی شبهای یلدا گرفته (۱۰)

باید دانست که جشن میلاد مسیح (Noël) که در ۲۵ دسامبر تثبیت شده طبق تحقیق محققان در اصل جشن ظهور میثرا (مهر) بوده است که عیسویان در قرن چهارم میلادی آنرا روز تولد عیسی قرار دادند (۱۱)

پس مهر در این روز متولد شده و در روز گاران قدیم نزد مهرپرستان این روز مخصوص جشن مهر بوده است . در اوستا مهر فرشته روشنایی و پاسبان راستی و پیمان است و در فارسی به معانی : خورشید و ماه هفتم سال و روز شانزدهم هر ماه و محبت آمده است (۱۲)

مسعود سعد سلمان این معانی را در يك بیت آورده است :

روز مهر و ماه مهر و جشن فرخ مهرگان

مهر بفرای ای نگار ماه چهر مهربان

رومیان قدیم عقیده داشتند که مهر از سنگ خارا تولد یافته و کلاهی مخصوص بر سر دارد و در يك دست خنجر و در دست دیگر مشعل گرفته و برای روشن کردن به وجود آمده ... ما شب (یلدا) را که شب اول دیماه است شب چله نامیده و آداب و رسوم خاص در این شب داریم مانند: خوردن میوههایی که در تابستان و پاییز فراوان و در این وقت نزدیک به تمام شدن است ... (۱۳)

مرحوم محمد علی تربیت در تذکره دانشمندان آذربایجان در احوال

آقا اسماعیل یلدا می نویسد :

د از اهل ماکو است در تاریخ ۱۲۵۸ تولد یافته و در سنه ۱۲۱۳ وفات کرده است. دیوانی دارد مرکب از پارسی و ترکی. این بیت ترکی مشهور از اوست:

یلدا گجه سی بردور ایلده بر او لور پیدا

بیلیم بونجه آیدور آیده ایکی یلدا دور (۱۴)

همچنانکه قبلاً اشارت رفت شاعران و گویندگان مابین یلدا و مسیح رابطه ای احساس کرده و در گفته های خود بدان اشاره کرده اند (۱۵)

ناصر خسرو گوید:

گیزی تو قول ترسا مجهولست   معروف نیست قول توی ترسا
او بر دوشنبه و تو بر آدینه   تولیل قدر داری و او یلدا (۱۶)

۱- یاد داشتهای قزوینی نقل از دانشمندان آذربایجان تألیف محمد علی

تربیت ص ۴۰۳

۲- آثار الباقیه چاپ زاخاگو ص ۲۹۳ ، یادداشتهای مرحوم قزوینی .

۳- حواشی شادروان دکتر معین بر برهان قاطع ، جلد چهارم، چاپ زوار

۴- دیوان امیر معزی به تصحیح شادروان عباس اقبال ص ۴۱

۵- نقل از حواشی مرحوم دکتر معین.

۶- صحاح الفرس به تصحیح آقای دکتر طاعتی چاپ بنگاه ترجمه و

نشر کتاب . ص ۳۳

۷- دیوان ناصر خسرو ، چاپ تهران ، ص ۴

۸- دیوان خاقانی به تصحیح آقای دکتر ضیاء الدین سجادی استاد

دانشگاه ، ص ۲۴

۹- غیاث اللغات ، چاپ تهران به تصحیح آقای دکتر دیر سیاقی .

۱۰- دیوان انوری به تصحیح استاد مدرس رضوی، جلد اول ص ۴۳۳

۱۱- یغتها تألیف مرحوم استاد پورداود جلد ۱ ص ۴۱۹

۱۲- برهان قاطع .

۱۳- مقاله آقای دکتر ضیاء الدین سجادی مندرج در مجله رادیو ۳۸-۳۹

۱۴- ترجمه : شب یلدا یکی است و در سال یکبار پیدا می شود . نمی

دانم این چه ماهی است که در ماه دو یلداست ؟ (رجوع شود به دانشمندان

آذربایجان ص ۴۰۳)

۱۵- مقاله آقای دکتر سجادی

۱۶- دیوان ناصر خسرو، چاپ تهران ، ص ۲۸